

Volkscultuur Magazine

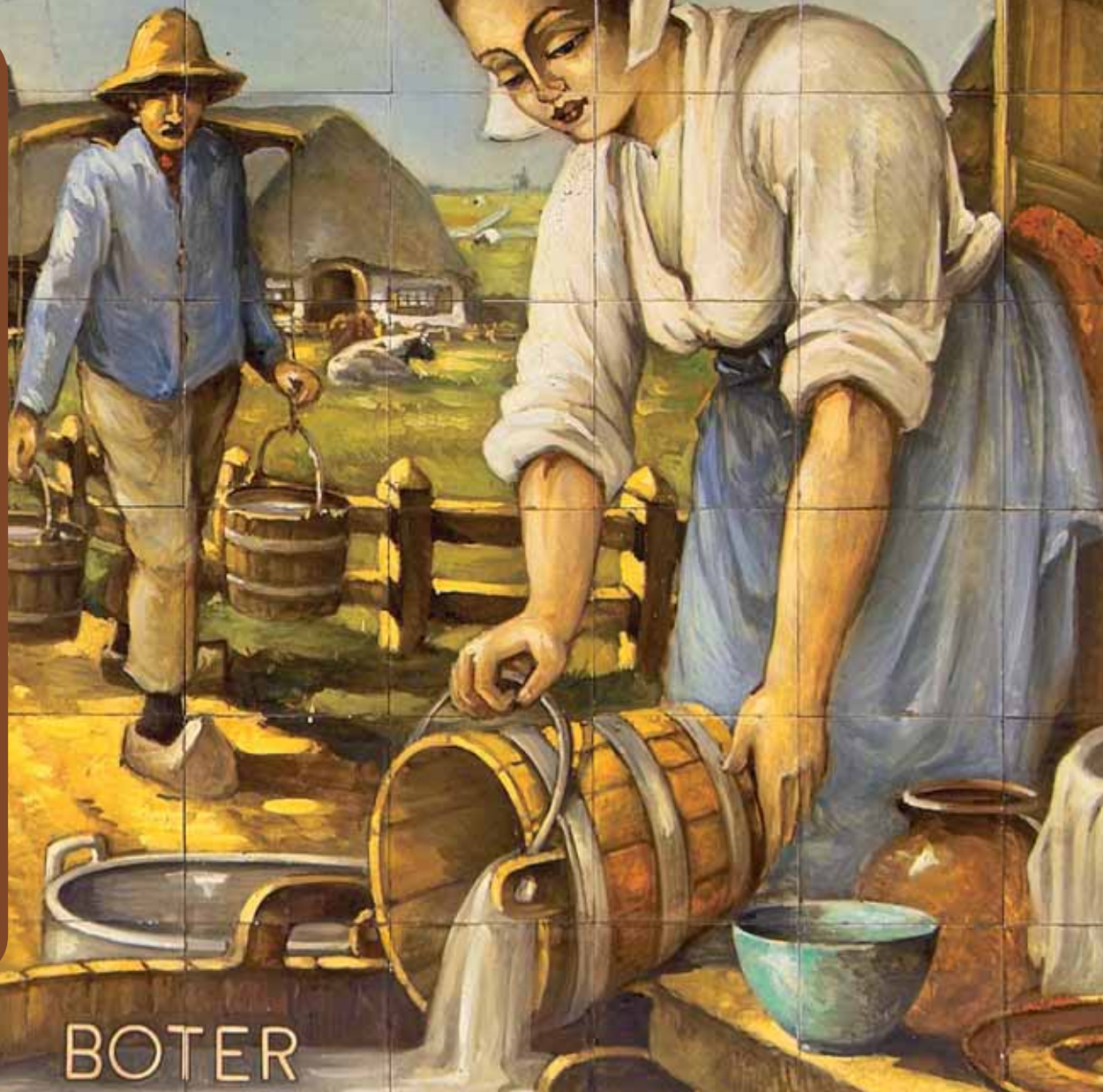
Alledaagse
kunst

Borduren

Tegels

Tatoeage

Jaargang 2, nr 1
voorjaar 2007
www.volkscultuur.nl

BOTER

De artistieke kant van volkscultuur

Eén van de disciplines van volkscultuur is volkskunst. Toen ik net bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (toen Informatiecentrum Volkscultuur) kwam werken, wilde ik deze begrippen vervangen door woorden met een modern imago. Dat is niet gelukt, want alle nieuwe termen die ik verzon, zoals populaire cultuur, dekten de lading nét niet helemaal. Ik heb er toen maar voor gekozen om niet het woord, maar het imago er van te veranderen. Voor ons werk is volkscultuur de cultuur, en volkskunst de kunst van het dagelijks leven. Deze terminologie heeft in de praktijk altijd goed gewerkt, maar af en toe is het goed om er opnieuw over na te denken. De artikelen in dit nummer van *Volkscultuur Magazine* prikkelen daartoe.

Volkskunst

Wat kunst is, is voor iedereen wel duidelijk: bij kunst gaat het om artistieke uitingen die gemaakt zijn om de menselijke zintuigen en geest te prikkelen. Maar wat is volkskunst? Voor de oude generatie volkskundigen kwam in volkskunst de traditionele volksziel tot uitdrukking. Volkskunst werd daarom vaak gelijkgesteld met *primitieve kunst* en *gemeenschapskunst*. Bij de beeldende volkskunst ging het om gebruiksvoorwerpen, die op een ambachtelijke manier gemaakt en versierd werden. Een bekend voorbeeld is de kunst uit Hindeloopen, met zijn karakteristieke bloemmotieven op meubels en andere sier- en gebruiksvoorwerpen.

De waarde van deze kunstproducten was vooral gelegen in het gebruik er van in het dagelijks leven. Het ging immers vaak om alledaagse gebruiksvoorwerpen. Daarom spreken wij ook over *alledaagse kunst*. Echter bij alledaagse kunst horen ook de industrieel vormgegeven voorwerpen. Zoals de door IKEA in massaproductie vervaardigde en afgezette decoraties, die in veel huiskamers van nu te vinden zijn.

Traditionele kunst

Bij de kenmerken die aan volkskunst worden toegekend, valt regelmatig het woord traditie: men spreekt daarom ook wel van *traditionele kunst*. Kunst waarvan de kennis van technieken en symbolen wordt doorgegeven van generatie op generatie. Bij borduren bijvoorbeeld leerden dochters van hun moeders de steken om kleding te merken of textiel te versieren. Ze deden dat niet precies hetzelfde als hun moeders, maar maakten er iets eigens van. Ook in het artikel over tegels zie je dat de tegelmakers zich weliswaar lieten inspireren door tradities, maar dat ze er naar streefden iets nieuws en unieks te maken. Volkskunst is dan wel gebaseerd op tradities, het is zeker geen tijdloze kunst. Ook in volkskunst is de dynamiek van de tijd terug te zien.

Erfgoedkunst

Een mooie nieuwe term vind ik *erfgoedkunst*. Unesco gebruikt de term *heritage arts*. Tegenwoordig gebruiken wij de term erfgoed voor datgene wat wij willen doorgeven aan de volgende generatie. Niet alles uit het verleden is erfgoed. Wij kiezen er bewust voor om bepaalde materiële en immateriële dingen wel (en andere niet) te behouden voor de generaties na ons, bijvoorbeeld omdat wij de herinnering er aan belangrijk vinden of omdat wij het mooi vinden.

Erfgoedkunst is kunst die geworteld is in de traditie en vanuit een historische dimensie wordt beoefend. Door de technieken en symbolen in hun historische context te plaatsen, kun je de ontwikkelingen door de tijd heen volgen en creëer je ruimte voor verandering en vernieuwing. Erfgoedkunst is dus niet alleen nadoen uit het verleden, maar ook er zelf op voortborduren.

Kunst met een verhaal

Volkskunst is niet altijd kunst gemaakt door amateurs. Net als bij kunst met een grote K, zijn bij volkskunst ook lagen te onderscheiden. Je hebt (goede en minder goede) amateurs en professionals onder de volkskunstenaars. Zij maken wel allemaal kunst die door grote groepen mensen begrepen wordt, omdat deze kunstvorm dicht bij de alledaagse beleving ligt. Volkskunst is meer dan kunst alleen. Het is kunst met een verhaal: het verhaal over het dagelijks leven in de tijd dat het kunstwerk gemaakt werd.

Ook in onze tijd zijn artistieke hobby's in. Veel mensen maken graag dingen om hun huis een eigen sfeer te geven. Dit handwerken of knutselen geeft voldoening, omdat je je creatief kunt uiten en tegelijkertijd iets maakt wat een functie heeft. Ook lichaamskunst is iets waar bijna iedereen zich wel eens mee bezig houdt. Veel mensen hebben bijvoorbeeld een tatoeage. Deze bezigheden worden meestal niet als kunst betiteld. Het gaat om het versieren en om de behoefte je te onderscheiden van anderen. Voor ons is het wel een vorm van volkskunst.

Terminologisch labyrint

Misschien begint het u inmiddels te duizelen. Wat vroeger simpelweg en duidelijk voor iedereen herkenbaar werd aangeduid met de term *volkskunst*, blijkt inmiddels een terminologisch labyrint met vele betekenissen. Om oude vooroordelen over volkskunst te vermijden is er iets voor te zeggen om termen als alledaagse kunst, traditionele kunst of erfgoedkunst te gebruiken. Maar wat voor term je ook gebruikt, het gaat om kunst die te maken heeft met de vormgeving het dagelijks leven, waarbij het culturele aspect net zo belangrijk is als het kunstzinnige.

Ineke Stouwen

Inhoud

- 2 De artistieke kant van volkscultuur
- 4 Alledaagse kunst
- 7 Borduren in Nederland
- 11 Jubileum Circus Poehaa
- 12 De tegel in Nederland
- 16 Tatoeage: taal, teken & trend
- 20 Alledaagse dingen
- 22 Vereniging Het Museum in Winterswijk
- 23 Gouden jubileum Stichts-Hollandse Historische Vereniging
- 26 Verhalen over de natuur
- 29 Directeur Nederlands Centrum voor Volkscultuur krijgt circusprijs

Handwerken en knutselen worden geen kunst genoemd. Maar deze artistieke hobby's verfraaien wel het dagelijks leven en zijn een belangrijk onderdeel van de volkscultuur.

4

7

Alle borduursteken en technieken hebben een historisch verhaal. Binnenkort komt daar op een studiedag een standaardwerk over uit.

12

De Nederlandse tegel heeft heel wat internationale invloeden ondergaan en is een geslaagd product van veel culturele beïnvloeding.

16

Henk Schiffmacher zette op Goede Vrijdag een tatoe in de vorm van een kruis op de arm van Arie Boomsma, presentator van de EO.

Alledaagse kunst

Kunst met een kleine k

In de hobbyteer wordt heel wat afgeknutseld onder de vlag van wat met een groot woord 'kunst' kan worden genoemd. Het is echter geen kunst met een grote K, maar kunst die onderdeel is van het dagelijks leven.

Het wordt niet altijd (beeldende) kunst genoemd, maar is daarom nog niet minder populair. Pottenbakken, wenskaarten maken, figuurzagen, kaarsen ontwerpen, sieraden maken. Over deze en andere, vergelijkbare, onderwerpen zijn in de bibliotheek uitgebreide handleidingen te vinden en worden veel workshops gehouden. Vrouwenbladen als *Margriet* en *Libelle* en *life style* bladen als *Seasons* en *Landleven* wijden er ruim aandacht aan. In het leven van mensen spelen artistieke hobby's een belangrijke rol, bijvoorbeeld als het gaat om het gezellig maken van het huis, de aankleding van het interieur of de eigen persoonlijke verzorging. In de handboeken en op het internet worden deze artistieke bezigheden meestal aangeduid met de term 'knutselen' of 'handwerken'. Sommigen noemen het 'volkskunst', al is deze term beladen met allerlei betekenissen, die nu niet altijd meer gedeeld worden.¹ Een neutralere term als 'een artistieke hobby' of 'alledaagse kunst' is misschien meer op zijn plaats.

In weerwil van het grote belang van deze hobby's in de vormgeving van het dagelijks leven, is het culturele prestige ervan gering. Het wordt gezien als 'slechts knutselen van goedwillende amateurs', zonder enige kunstzinnige waarde. Het spreekwoordelijke macrameeën in het buurthuis, heeft een uitgesproken oubollig imago: niet serieus te nemen. Het veel elitairdere woord 'kunst' mag je er zeker niet voor gebruiken. Zelfs het woord 'amateurkunst' is er niet voor geschikt. Dan denk je namelijk veeleer aan van de 'hogere' kunst afgeleide kunstvormen als theater, muziek of film. 'Knutselen' is niet de aandacht van de kunstminnaar waard. Op z'n best wordt dergelijke kunst gekarakteriseerd als 'naïef'. In dit artikel wordt ingegaan op het grote belang van deze artistieke bezigheden; niet als kunst maar als volkscultuur.

Gender

Het is niet eenvoudig om een goede indeling te maken van al deze artistieke hobby's. Wel lijkt het *gender* aspect een belangrijke rol te spelen: sommige hobby's worden vooral door vrouwen beoefend, andere meer door mannen. Het is de aloude tegenstelling tussen 'nuttige handwerken' en het meer grondstoffelijke knutselen in de schuur, vaak met zwaardere gereedschappen. Breien is bijvoorbeeld meer iets voor vrouwen, houtbewerken hoort bij mannen. De jaarlijkse KreaDoe beurs in de Jaarbeurs in Utrecht wordt nog steeds vooral bezocht door vrouwen, de spreekwoordelijke *KreaBea's*. Ik hoef er niet bij op te merken dat sinds de vrouwenemancipatie de tegenstelling aan belang heeft ingeboet. Ik kan mij nog herinneren dat tijdens mijn lagere schooltijd jongens ineens ook moesten handwerken en meisjes in de handarbeidklas werden toegelaten. Traditioneel past het bij vrouwen om veel aan hun uiterlijk te doen. Maar ook mannen mogen tegenwoordig make-up gebruiken. Op vrouwen rust nog wel vaak de verantwoordelijkheid om het huis gezellig te maken. Toch zijn de mannen zeker niet afwezig. Bij bepaalde hobby's zijn ze zelfs in de meerderheid: zoals bij houtbewerken.

Categorieën

In dit stuk probeer ik de vele hobby's enigszins te ordenen. Een eerste categorie artistieke hobby's kan worden aangeduid met de term lichaamskunst. Het gaat hier om allerlei vormen van verzorging van het uiterlijk. Je kunt dan denken aan make-up, het maken van kleding, sieraden en dergelijke. Natuurlijk kun je al deze dingen, net zoals bij andere vormen van alledaagse kunst, gewoon kopen in de winkel. Het zelf maken wordt echter steeds populairder. Je haren elke week een ander kleurtje geven, is allang geen uitzondering meer en wordt zeker niet alleen maar door jongeren gedaan. Iets dergelijks geldt ook voor het aanbrengen van piercings.

Het zelf kleding maken heeft al een langere traditie. Zeker toen mensen het nog niet zo breed hadden, was het praktisch en wel zo goedkoop. Mijn moeder breide vroeger, toen ik nog een kind was, altijd truien voor mij. De breipatronen kreeg ze van vriendinnen of

Tekst

Albert van der Zeijden

Breien wordt nog vaak door vrouwen gedaan. Foto: Hollandse Hoogte

haalde ze uit een blad. Mijn moeder was maar wat trots op de kleurige truien die ze breide. Het zelf eigen sieraden maken is een recentere hobby. Op het internet zijn er diverse sites waarop je kunt leren zelf sieraden te maken van allerhande materialen. Het eigen gemaakte sieraad geeft een persoonlijk cachet aan wat je draagt.

Hoe je er uit ziet, bepaalt voor een groot deel je uitstraling en imago. Sieraden en kleding horen daar ook bij. Belangrijk is dat de verschillende elementen goed op elkaar afgestemd worden. Make-up dient bijvoorbeeld bij de kleur van de kleding te passen. Dat geldt ook voor de sieraden. Veel mensen hebben tegenwoordig meerdere horloges, voor elke outfit één.

Gelegenheidskunst voor in huis

Minstens zo praktisch zijn de activiteiten om het eigen huis gezelliger te maken. Dat kan soms al heel simpel. Blik en metaalfolie worden gebruikt om fotolijstjes, kraagjes voor kaarsen of sieradendoosjes te maken. Bloemen en planten geven ook gezelligheid in huis. Wat is er leuker om zelf een bloemstuk te maken, bij voorkeur met behulp van materiaal uit de eigen tuin? Cursussen bloem-

schikken worden te kust en te keur aangeboden op het internet. Er zijn zelfs cursussen Chinese en Japanse bloemsierkunst, met ieder een eigen, bijzonder cachet. Koken en tuinieren, de favoriete hobby's van heel veel mensen, laat ik hier maar buiten beschouwing. Er zijn er die vinden dat koken een ware kunst is. Er zijn in ieder geval heel veel handboeken voor en ook zeer veel populaire televisieprogramma's.

Aan de aankleding van het huis wordt veel tijd en geld besteed, waarbij mensen steeds vaker dingen zelf doen. Zelf eigen meubels maken is geen uitzondering meer, vroeger een noodzaak uit geldgebrek, nu een leuke hobby. Hierbij zijn niet alleen moderne vormen in. Misschien nog wel populairder zijn de traditionele vormen van houtbewerking, voor de tuin of voor de woonkamer. Ook traditionele kindermeubels en kinderspeelgoed zijn zeer in trek, van traditionele hobbelpaarden tot eigengemaakte ledikanten.

Bij traditionele vormen past ook de traditionele volkskunst. Het karakteristieke Hindeloopen is bijvoorbeeld bekend tot ver over de grens en uitgegroeid tot een oer-Hollands icoon, slechts vergelijkbaar met Delfts blauw en Makkumer aardewerk. Kasten, bureaus, dekenkisten maar ook dienbladen, houten schooltassen en mutsendozen worden beschilderd in de karakteristieke motieven van groen, rood of blauw. Voor wie zelf aan de slag wil, zijn er diverse handleidingen te verkrijgen, met uitleg over verschillende technieken als sleepwerk, trekwerk en vulwerk.

Iets extra's bij hoogtijdagen

Bij hoogtijdagen is het van belang dat het huis extra wordt aangekleed, in de sfeer die past bij het feest dat gevierd wordt. Bij Pasen hoort de typische paasfolklore van eierdopjes maken en eieren beschilderen. Maar ook worden allerhande paasfiguurtjes gemaakt, bijvoorbeeld van zoutdeeg. Zoutdeeg is niet bedoeld om op te eten, maar als decoratie. Aan het kneden van zoutdeeg liggen verschillende technieken ten grondslag, bijvoorbeeld vlechten. Ook andere religieuze tradities kennen vergelijkbare gewoonten en

Borduren in Nederland

Standaardwerk en studiedag

Tekst

Piet de Boer

Op een studiedag in september komt er een nieuw standaardwerk uit over borduren in Nederland. Het geeft een overzicht van de Nederlandse borduurtechnieken met historische achtergrondinformatie, inclusief stekengids en dvd om bordurende mensen op weg te helpen en de kennis te verdiepen. Het handboek is het resultaat van een uniek samenwerkingsproject van organisaties die zich met kunst en erfgoed bezighouden.

Borduren in Nederland geeft een overzicht van de techniekgeschiedenis van het borduren vanaf de Middeleeuwen tot nu. De samenstellers en auteurs wilden op een toegankelijke manier, zowel voor gevorderde als voor beginnende, bordurende vrouwen en mannen, een praktische handleiding maken met de geschiedenis en een overzicht van de belangrijkste borduurtechnieken, die in Nederland gangbaar zijn. Uitgebreid onderzoek is gebruikt voor een basisboek, een stekenboekje en een dvd met de praktische uitvoering van de technieken. Naast een algemene historische inleiding is de historie van dertig borduurtechnieken beschreven.

De kantwerkster draagt een geborduurd mutsje met zwart borduurwerk. Caspar Netscher (1662) Wallace Collection, Londen.

gebruiken. Bij het Suikerfeest is het gebruikelijk om feestelijk gekleed te gaan en je handen te beschilderen met henna. Eén van de meest populaire Nederlandse feesten is ongetwijfeld het kerstfeest. In de decembermaand staan de populaire bladen vol met praktische tips over hoe je je huis in de juiste stemming kunt brengen. Nostalgie is weer helemaal in de mode. Met Kerstmis willen we de sfeer van vroeger oproepen liefst met traditionele kerstballen en met allerlei natuurversieringen in huis.

Bij Kerstmis passen verder prachtig versierde kransen en guirlandes. In bibliotheken en culturele centra worden er cursussen over gegeven. Hoe zet je bijvoorbeeld kleine bloemetjes op draad en hoe maak je stoffen strikken om het geheel mooi af te werken? Het ambachtelijke aspect is heel belangrijk bij dit soort vormen van artistiek bezig zijn. Iets dergelijks geldt ook voor het versturen van zelfgemaakte wenskaarten, met technieken als het embossen (waarbij je het papier laat opbollen door middel van een embospen) of het incire (een snijtechniek met behulp van een mal). Het is weer eens wat anders dan een gelikte kaart van Hallmark, wel zo persoonlijk.

Artistieke hobby's verfraaien het dagelijks leven.

Bij sommige folkloristische feesten passen speciale gebruiken en dito speciale voorwerpen, die vaak zelf gemaakt worden: lampionen of rommelpotten voor Sint Maarten; pompoenen of heksenhoeden en bezemstelen voor Halloween. Maar ook broodfiguren voor de palmpaas of kerststalletjes voor in huis horen in deze categorie thuis. Deze gelegenheidskunst voor hoogtijdagen levert een belangrijke bijdrage aan een versterking van het gevoel van *communitas*.

Geen kunst maar een ambacht

Wat opvalt in al deze hobbyactiviteiten, is de sterke gerichtheid op het ambacht. Alledaagse kunst is sterk ambachtelijk georiënteerd

en werkt met vele concrete voorbeelden die je kunt navolgen. Deze vorm van artistiek bezig zijn, wordt door de makers ervaren als zeer persoonlijk, weer eens iets anders dan de eenvormige massakunst die je in de winkel kunt kopen. Maar originaliteit speelt niet dezelfde rol als bij de kunst met een grote K. Mensen streven niet in de eerste plaats naar originaliteit, maar willen hun hobby wel op een zo goed mogelijke manier beoefenen.

Een punt van zorg is dat kennis over sommige technieken verloren dreigt te gaan. Deze zorg werd uitgesproken in een recent rapport over het immaterieel erfgoed, dat werd uitgebracht onder auspiciën van het ministerie van OCW.² Bepaalde technieken kunnen soms bogen op een lange geschiedenis. Dat geldt zeker voor traditionele vormen van alledaagse kunst, die meestal volkskunst genoemd worden. Vanwege de rijke geschiedenis is het van belang om deze traditionele technieken goed te documenteren, voordat de kennis hiervan misschien voorgoed verloren gaat.

Vanwege het belang van dergelijke vormen van knutselen en handwerken voor de aankleding van het dagelijks leven, verdient deze hobbykunst het verder om zichtbaar gemaakt te worden in het onderzoek van de volkskundige of etnoloog. Alledaagse kunst is een belangrijk onderdeel van de volkscultuur, dat zeker nader onderzoek verdient. Er wordt wel eens gezegd dat volkscultuur functioneert als het cement van een samenleving. Gezien de samenhang met het dagelijks leven geldt dit evenzeer voor de hobbykunst, die letterlijk zorg draagt voor een aankleding van ons leven van alledag op een persoonlijke en warme manier. Hobbykunst brengt gezelligheid en draagt bij aan een gevoel van samenhang, van sociale cohesie. ■

Noten

- 1) Zie bijvoorbeeld Marjolein Efting Dijkstra, 'Open kunst. Naar een Nederlands museum voor volkskunst?', in: *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history* 2 (2005) nr. 1, 14-19 en Albert van der Zeijden, 'Erfgoedkunst of massacultuur? Volkskunst in een nieuwe jas', in: *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history* 2 (2005) nr. 1, 8-12
- 2) George Muskens, *Immaterieel cultureel erfgoed in Nederland* (Lepelstraat 2005).

Leren borduren hoorde bij de kunstzinnige opvoeding van meisjes uit de betere kringen. Zij leerden ook glas graveren, knipkunst, musiceren, dichten en dergelijke. Proeflap in zijde en gouddraad, toegeschreven aan Anna Maria van Schurman (1607-1678) Collectie: Museum Martena, Franeker

relativeren. Het laat zien dat de technieken zich ontwikkelen. Daarom is bij de ruim honderd illustraties gekozen om bij de technieken werkstukken te tonen die uit de beginperiode van de techniek of uit een belangrijke bloeiperiode stammen.

Vraag naar een nieuw standaardwerk

Er is op dit moment grote vraag naar een nieuw standaardwerk, zeggen Hanny Spierenburg van Kunstfactor beeldend en Ineke Strouken van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Het ambacht van het borduren is eeuwenlang van generatie op generatie doorgegeven. Historicus Strouken: 'Moeders leerden hun dochters de steken om kleding te repareren, kostbaar textiel te merken, maar vooral om linnengoed te versieren. Dit doorgeven stokt. Want lagere scholen en het middelbaar onderwijs besteden nauwelijks tijd aan borduren en textiele vakken. De kennis in de hoofden van de borduursters moet daarom verzameld en toegankelijk gemaakt worden, zodat wij er nu profijt van hebben, maar het ook kunnen doorgeven aan liefhebbers na ons.'

Tapiserie is vanaf het einde van de 18e eeuw een geliefde techniek voor het vervaardigen van kleine voorwerpen, zoals beursjes, brillenkokers, schoenen, kussens en boekomslagen. Beursje (1775) Collectie: An Moonen

Spierenburg is het daar mee eens, maar kijkt ook naar de kunstzinnige, artistieke kant. De vraag naar een overzicht van borduurtechnieken kwam onder andere van studenten van de kunstacademies die kennis te kort kwamen. De NBvP/Vrouwen van Nu benaderde haar met de vraag om het lesmateriaal te vernieuwen. Belangrijk is volgens Spierenburg, die de Nijverheidsakte stofversieren gevolgd heeft, dat de kennis over borduren toegankelijk blijft. Spierenburg nam de handschoen op en coördineerde het project. Ze bracht de partijen, die het project moesten dragen, bij elkaar. Ze benaderde het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en het Nederlands Centrum voor Handwerken. Kunsthistorica Greet van Duijn werd gevraagd de technieken in een historische context te zetten. Van Duijn deed dat graag, omdat volgens haar een techniek als borduren om de zoveel jaren gebaat is bij een nieuw handboek. 'Het is een trede in de ontwikkeling van een techniek'.

Maar waarom juist nu? 'Om borduursters op een ander manier te laten kijken hoe werkstukken gemaakt zijn en zo het receptieve te

scholen. Handwerken is namelijk van de scholen verdwenen', zegt Spierenburg. 'Middelbare scholen met textiel als eindexamenvak zijn uitstervend en op lagere scholen wordt het helemaal niet meer gegeven. De nadruk ligt daar ten onrechte steeds meer op de traditionele cognitieve vakken, als rekenen en taal.'

Gevoel voor handwerken

'Ik wil met het materiaal iedereen bereiken die gevoel heeft voor handwerken', zegt Hanny Spierenburg. 'Je moet jezelf met dit materiaal de steken kunnen aanleren en aan de slag kunnen gaan. Maar het is ook een naslagwerk voor mensen die cursussen geven. Doordat het een losbladig systeem is, kunnen ze het aanvullen met eigen materiaal en er zo een persoonlijk document van maken om zelf de kennis door te geven.'

Het zijn nu vaak uitsluitend de oma's die dat doen. De moeders weten er vaak onvoldoende van. 'Mijn kleinzoon Thomas van vijf jaar leer ik borduren. Hij maakt figuurtjes met rijgsteken,' zegt Mary

Verschillende uitvoeringen van een bloemenrandje. Stekenlap in kruissteektechniek van Mary Fennema (1995) Foto: John Drop

Fennema-Strik van de NBvP/Vrouwen van Nu, ervaringsdeskundige en medeauteur van de techniekbeschrijvingen. Ze stortte zich met Lien van den Hoogen en Annelies Tuttel op deze klus. Mary geeft zo haar kennis door aan de nieuwe generatie. 'Dat is belangrijk', zegt ze, 'want die kennis is nu nog aanwezig en mag niet verloren gaan.'

Ook Greet van Duijn signaleert een dalend aantal deskundigen dat de borduurtechnieken beheerst en doorgeeft. 'Eén van de belangrijkste verandering van de afgelopen tien jaar is, dat je de technieken niet vanzelf meer meekrijgt. Je moet er voor kiezen.' Toch is Greet optimistisch. 'Jongeren kiezen nog steeds voor borduren. In de landelijke borduurgroep 'Steek plus' met ongeveer vijftig leden zitten ook twintigers en dertigers. En ook het aantal bordurende mannen is groter dan menigeen denkt, signaleert Van Duijn. De passieve belangstelling is bij borduren nog vele malen groter. Merklappen- en borduurentoonstellingen trekken duizenden en soms tienduizenden bezoekers, zoals *Letter voor letter. Friese merklappen van A tot Z* in het Fries Museum in Leeuwarden.

Het steekgebruik versterkt de illusie dat de vierkanten zijn geappliqueerd. Het Verhaal van Merion Tameling (2005) Foto: John Drop

Aftelbare en niet-afteerbare stof

Het aantal borduurtechnieken is wereldwijd heel omvangrijk. Hoe kom je nu tot een keuze van dertig technieken? Mary Fennema: 'Als basis namen we het educatieve materiaal van de NBvP/Vrouwen van Nu en in overleg met de andere organisaties 'aan de ronde tafel' hebben we een keuze gemaakt.' Primair was dat het een echte borduurtechniek betrof en dat deze in Nederland gebruikt is.' De beschrijvingen zijn zo geschreven dat je daar meteen mee aan de slag kunt. Er zijn daarom tips opgenomen over de meest geschikte borduurstof bij een techniek. 'Dat verschilt namelijk per techniek', zegt Mary. Je moet het materiaal dan ook nog testen. 'Maak een proeflapje zodat je later niet hopeloos vastloopt.'

Alle borduursteken hebben een geschiedenis.

De techniekenindeling was voor Greet van Duijn één van de centrale problemen bij het schrijven van het boek. Er is veel overleg geweest over de technieken die wel of niet in het boek moesten worden opgenomen en hoe de volgorde moest zijn. Gekozen is voor een scheiding van technieken op aftelbare en niet-afteerbare stof. Dat betekende dat de witborduur techniek in beide categorieën terug te vinden is. Ook was het niet altijd eenvoudig de Nederlandse geschiedenis van een techniek in kaart te brengen. Als voorbeeld noemt Greet *point de Saxe*. 'Daar was gewoon weinig Nederlands materiaal over voorhanden.'

Van moeder op dochter

En wat is het belangrijkste voor de samenstellers? Ineke Strouken vindt de combinatie tussen historie en techniek het waardevolle van dit handboek. Voor Hanny Spierenburg is het vooral 'het geheel' dat haar aanspreekt. Spierenburg maakte het stekenboekje met de afbeeldingen van borduuricoon Nel Rol en zette de dvd in elkaar met Annelies Tuttel als borduurster. Het gaat haar om 'het totaalplaatje wat er in Nederland allemaal gebeurt en gebeurde en hoe dat door invloeden van buiten veranderd is.' Dat is met dit

project voor het eerst in Nederland gebeurd. Uit *Borduren in Nederland* blijkt ook dat je een land niet 'sec' kan beschrijven, zegt ze. Technieken ontstaan en ontwikkelen zich internationaal. De historie van de technieken, maar ook de rol van gewone vrouwen daarin is belangrijk. Die kregen hun kennis op school en haalden wat uit vrouwentijdschriften en lesboekjes, maar leerden vooral van hun moeder, grootmoeder en andere vrouwen.

Hanny Spierenburg wil graag dat *Borduren in Nederland* de kennis vergroot van mensen die geïnteresseerd zijn in borduren en dat het op scholen gebruikt wordt om zo de borduurkennis door te geven. Je kunt met borduren een voorbeeld kopiëren en je kunt een hele persoonlijke touch aan kleding, tas of interieur geven. Daarmee ontstijgt je de massa. Met de techniek kun je ook nieuwe dingen maken. Dat is het meest aantrekkelijke van borduren, vindt Spierenburg.

Greet van Duijn wil dat mensen door het pakket aan het borduren slaan. Bovendien hoopt ze dat de discussie over 'dat moet zus en dat moet zo' iets meer in het licht van de geschiedenis bekeken kan worden. 'De historische informatie is ook toegevoegd om dat strikte uit de discussie te halen. Door aan te geven dat technieken onderhevig zijn aan modes en veranderingen. Als pakkend voorbeeld noemt Van Duijn de rage van de smockjurkjes. In het verleden een manier om een rekbare stof te maken. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd smocken populair om kinderkleding te versieren en nu wordt smockkleding veel gedragen onder andere door de kinderen van Maxima en Willem-Alexander.

Studiedag

Borduren is dus nog steeds van deze tijd, ook de klassieke historische technieken die met het pakket *Borduren in Nederland* weer voor iedereen toegankelijk zijn en een historische onderbouwing hebben gekregen. *Borduren in Nederland* wordt op 12 september 2007 tijdens een studiedag in Zaanstad gepresenteerd. ■

Vraag een folder aan: Nederlands Centrum voor Volkscultuur
(ncv@volkscultuur.nl of 030-2760244)

Meer informatie: Hanny Spierenburg (030-2342211)

Jubileum Circus Poehaa

Waar feest is, is het Arnhemse Circus Poehaa te vinden, al twintig jaar lang. Met projecten in buurthuizen en scholen, op pleinen en in de straten. Met een eigen circustheater-school, waar honderden kinderen, jongeren en volwassenen les krijgen. Met name in Gelderland is Circus Poehaa een element van betekenis op het gebied van theater, acrobatiek en feest. Maar de wortels van dit circustheater liggen ver weg, in Italië.

'Hela mensen! Hier! Hier! Kom hier en luister naar mij! Je zult schateren tot je pens ervan openbarst!' Opzweepende woorden van de Italiaanse theatermaker Dario Fo, die vooral bekend is geworden met z'n theater voor het volk. 'Je kunt het leed van de hele wereld op je schouders nemen, maar wat helpt dat? Wat heeft het voor zin om jullie te laten snikken en snotteren? Neen, wij willen de mensen aan het lachen brengen...' Dario Fo, winnaar van de

Nobelprijs voor literatuur in 1997, maakte geëngageerd theater. Met z'n voorstellingen zette hij gezagdragers te kijk en maakte hij het volk maatschappelijk bewust. Hij werd zelf beïnvloed door de middeleeuwse narren, de *joculatores* (jongleurs). Als kind zat hij bij zijn grootvader op een kar-met-paard, rondtrekkend van dorp tot dorp. Z'n opa vertelde overal verhalen, om klanten te trekken die zijn spullen zouden kopen.

Theater voor het volk

René Hildesheim is 'gepakt' door Dario Fo. In het midden van de jaren tachtig schreef hij een scriptie over de Italiaan. 'Het was de tijd van de maatschappelijke acties tegen kernenergie en tegen de bomenkap in Amelisweerd. Maar ik merkte al gauw dat actievoeren niet mijn stijl was om de wereld te verbeteren.' Met enkele vrienden ontwikkelde hij straattheater en acrobatiek tijdens de demonstraties. 'Zo kon ik op mijn eigen manier mijn idealen blijven nastreven.' Omdat hij steeds meer schik kreeg in de clownerie, ging hij meer optredens doen en volgde hij verschillende opleidingen. Samen met Margriet van Gaalen gaf hij circuslessen in een Utrechts buurthuis en tijdens een voorstelling met kinderen uit dat buurthuis ontstond ten slotte Circus Poehaa.

Geheel in de traditie van Dario Fo richtte René zich op theater voor het volk. 'Het is leuk om kinderen kunstjes te leren. Maar het geeft nog veel meer voldoening om ze naar zichzelf te laten kijken en zichzelf te laten presenteren. Juist door kinderen kunstjes te leren, kunnen ze zichzelf ontwikkelen en krijgen ze veel zelfvertrouwen.' Met Margriet ontwikkelde hij een eigen circusmethode voor het onderwijs: *Circus uit de Kist*. Docenten krijgen trainingen, kinderen krijgen workshops en dit geheel eindigt in een feestelijke voorstelling. Circus Poehaa is uitgegroeid tot een circustheaterschool en beschikt over een eigen locatie waarin de lessen worden gegeven. ■

Meer informatie: www.circuspoehaa.nl.

De tegel in Nederland

Een geslaagd integratieproces

Het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo ligt midden op de Veluwe. Dit museum is in het bezit van één van de grootste collecties Nederlandse wandtegels en tegeltableaus. Een gesprek met conservator Johan Kamermans.

De tegel had al een lange weg afgelegd en veel internationale invloeden ondergaan, voordat hij na ongeveer 1600 een meer eigen, Nederlands karakter kreeg. Het is een voortschrijdend proces geweest, waarbij aanvankelijk nog veel Spaanse, Arabische, Italiaanse en Vlaamse elementen duidelijk aanwezig waren. Eén van de gevolgen van de tachtigjarige oorlog was een migratiestroom van handwerkslieden, onder wie pottenbakkers, naar de Noordelijke Nederlanden. Dit heeft ook de tegel beïnvloed.

Smeltkroes van culturen

'Culturen kwamen samen op een tegel, wat vooral goed te zien is in de motieven.' Kamermans laat een meerkeurige ornamenttegels uit de eerste helft van de zeventiende eeuw zien. 'De stervorm kennen we van Perzische tegels, de granaatappelen zijn een

Tegels in huis hadden een decoratieve en praktische functie.

bekend motief op Italiaans aardewerk en de tulpen zijn van Nederlandse bodem. De makers beïnvloedden elkaar. Hierdoor werd de tegel een soort smeltkroes van culturen.'

'De tulp was een duidelijk Nederlandse toevoeging. Deze bloem was erg populair in die tijd en werd daardoor een verzamelaarsobject voor rijke mensen. Het was een manie. Voor de prijs van een hele bijzondere tulpenbol kon je een huis kopen, zoveel geld hadden de mensen er voor over. Toch was de tulp van origine niet afkomstig uit Nederland, maar uit Turkije, waar hij in de zestiende

eeuw werd gecultiveerd. De eerste melding ervan in de West-Europese geschiedenis is afkomstig uit het reisverslag van een diplomatieke missie in Istanbul uit 1554.'

Een ander land dat invloed had op het aardewerk was China. Vanaf 1602 namen de schepen van de VOC het eerste blauwe Chinese porselein mee terug naar Holland. Dit werd enorm populair en had daardoor ook een grote invloed op de ontwikkeling van de tegel. In de eerste plaats doordat de kleurstelling, blauw-wit, veelvuldig werd nagevolgd, maar ook door het gebruik van randdecoraties die gebaseerd waren op oorspronkelijk Chinese motieven. 'Porselein is van zichzelf wit en moet op 1200 graden gebakken worden, wat zo'n 200-300 graden hoger is dan aardewerk. Voor de Chinezen was kobaltblauw de enige kleur die deze hoge temperatuur kon doorstaan. De kleurkeuze was dus een beperking, die overigens voor de tegelbakkerijen hier niet gold. Tegels zijn van

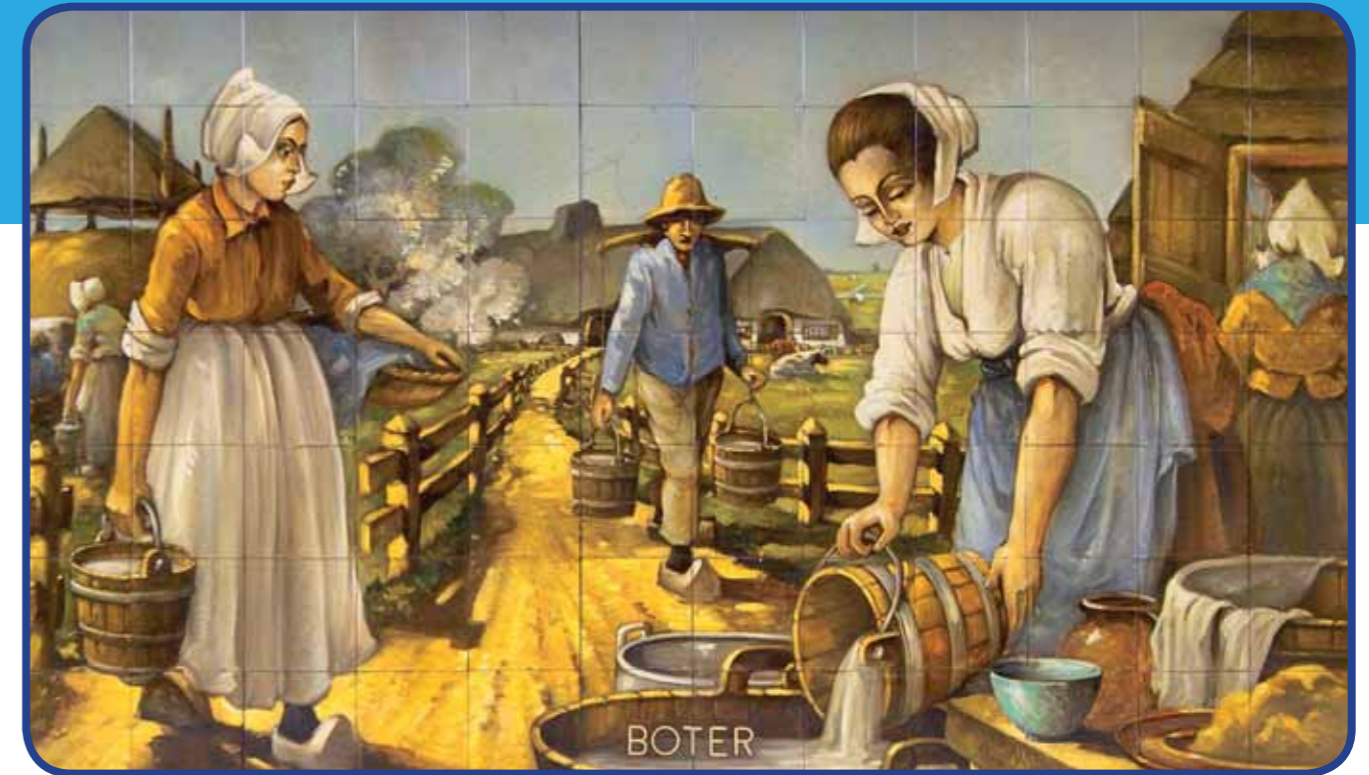
In Nederland komen bijbelse voorstellingen, zoals de vlucht uit Egypte, op tegels veel voor.

Tekst

Jolly van der Velden

Foto's

Nederlands Tegelmuseum

Tegeltableau uit een De Gruyter-winkel over het bereiden van boter.

aardewerk, wat op een lagere temperatuur kan worden gebakken en tinglazuur zorgde voor een witte ondergrond.'

Decoratief en praktisch

'De tegels werden vooral gebruikt rondom de haard, als vuurvaste wandbedekking tegen vocht en roetaanslag. Er waren al wel haardstenen. Dat waren poreuze bakstenen met een voorstelling, bijvoorbeeld over huwelijkse trouw, in reliëf. Doordat ze moeilijk schoon te houden waren, ging zo ongeveer iedereen over op tegels aan weerszijden van een ijzeren haardplaat. Dat er zoveel aandacht voor de haard was, is niet verwonderlijk. Het was meestal de enige bron van warmte in het huis en daar zat men dus om heen. Ook het bezoek werd daar ontvangen en dan moest je er natuurlijk iets moois van maken. Voordat er aparte keukens in de huizen kwamen, werd er ook nog gekookt op de haard: het was de centrale plek in de woning en daardoor al gauw het pronkstuk. In de tweede helft van de zeventiende eeuw had daarom ieder stenen huis wel een betegelde schouw.' Een andere toepassing is een rij tegels als plint in verband met het optrekkende vocht. 'Veel huizen stonden in een waterrijke omgeving en er werd gebouwd in

eensteensmuren. De muren werden gewit met kalk en dat gaf af als je er langs liep, bijvoorbeeld rond de spiltrap naar de verdieping en in de gangen. Tegels waren behalve decoratief, dus ook heel praktisch.'

Alledaagse motieven

Onder Spaans-Moorse invloed bestonden de voorstellingen aanvankelijk nog voornamelijk uit gestileerde bladmotieven in geometrische patronen, zodat het hele patroon te zien is als er vier of zestien tegels in een vierkant werden gelegd. Gaandeweg veranderde dat in tegels met als decoratie een herkenbare voorstelling, zoals een portret, een mens in zijn dagelijkse bezigheden, een molen, een dier, een soldaat, een vrucht, een bloem, cupido's, een schip, een bijbels verhaal, enzovoort. Als randmotief werden een cirkel, een vierkant of hoekmotieven gebruikt, zoals een Franse lelie of het daarvan afgeleide 'ossenkopje'. Van meerkleurig werd de voorstelling in toenemende mate blauw, later paars, op een witte ondergrond. Kenmerkend zijn de hoekversieringen, die als vier tegels samen gevoegd werden, een nieuw patroon vormen.

Karel Appel maakte dit tegel-plateau: Oude man.

Aanvankelijk bestonden de voorstellingen op tegels vooral uit gestileerde bladmotieven in geometrische patronen. Gaandeweg kwamen er tegels met een herkenbare voorstelling, zoals een haas.

'Het is niet helemaal duidelijk waarom de overstap is gemaakt naar motieven met figuurtjes. De mode veranderde en figuratieve voorstellingen kom je bij alle toegepaste kunst tegen. Tegels met soldaten verdwenen bijvoorbeeld uit de belangstelling na het aflopen van de Tachtigjarige Oorlog. In die zin was het wel tijdsgebonden. De verschillende productiecentra legden allemaal hun eigen accent. Uit Friesland kwamen bijvoorbeeld veel scheepsmotieven en zeegezichten, kenmerkend voor mensen die sterk verbonden waren met de zee. Rotterdam was overigens rond 1650 hét centrum van de tegelfabricage met vijftien á twintig fabrieken. Er werden verschillende producten voor verschillende beurzen gemaakt. Hoe ingewikkelder de voorstelling was, hoe duurder de tegel werd.'

Bijbelse voorstellingen

In het sterk van het Christelijke geloof doordrongen Nederland van die tijd is het niet verwonderlijk dat de bijbel ook een inspiratiebron was, met de achttiende eeuw als bloeiperiode. Er zijn ongeveer zeshonderd bijbelverhalen bekend op tegels. Het museum heeft daar prachtige exemplaren van, onder andere in de vorm van een zogenaamde smuiger uit de Zaanstreek. Dit is een speciale tegelschouw die aan de bovenkant naar voren buigt en meestal alleen

maar bijbelse voorstellingen op de tegels heeft. De afbeeldingen werden gekopieerd uit prentenboeken van Jan Luycken of bijvoorbeeld de prentenbijbel van Pieter Schut. 'Het is moeilijk om een heel verhaal op een tegel te zetten, de afbeeldingen moesten worden versimpeld. Tegelijkertijd moest het bijbelverhaal herkenbaar blijven, dat was dus een heel gepriegel. De hoofdzaak was het repeterende en decoratieve, in dit geval stichtelijke, element.'

Populaire volkskunst

De tegel werd gaandeweg minder exclusief en dat was een zichzelf versterkend proces. Het fabricageproces werd geavanceerder. Er kon hierdoor met minder materiaal gewerkt worden, wat goedkoper was. Ook kon er met één kleur sneller gewerkt worden, waardoor de arbeidskosten gedrukt werden. Doordat een tegel minder duur werd, kon een grotere markt bereikt worden. Op het platteland werden in de boerderijen steeds meer tegels gebruikt. Tegelijkertijd verdween bij de elite de grote manshoge schouw uit de ontvangstkamer en kwamen er steeds meer aparte keukens die wel betegeld werden, maar dat gebeurde meestal met ongedecoreerde tegels. Er ontstond een verschuiving in afzetgebied van de stad naar het platteland.

De tegeltableaus werden vaak als unieke opdracht gemaakt. Een schipper gaf bijvoorbeeld opdracht een portret van zijn schip te maken. Ook zijn er veel tableaus gemaakt met landschappen.

Tegels geven een kijkje in het dagelijks leven van vroeger, zoals muziek maken, schaatsen en zeevaart (circa 1650-1700).

Sommige tegels hadden een wonderlijke combinatie van grazige weiden met koeien en palmbomen geflankeerd door kamelen op de achtergrond. Dat had te maken met een herkenbaar plaatje voor het grote afzetgebied dat het platteland was en gaf tegelijkertijd een verwijzing naar de oudtestamentische vader Jacob.

De Nederlandse tegel heeft veel internationale invloeden ondergaan.

Eind zeventiende, begin achttiende eeuw kwamen er weer meer ornamenttegels in de mode. Sommige oude motieven werden in een nieuw jasje gestoken, zoals de tulp.

Hygiënisch en mooi

Vanaf 1800 nam het aantal tegelfabrieken flink af. Dit kwam door de achteruitgaande economische situatie, concurrentie uit het buitenland en de opkomst van het behangpapier dat goedkoper was. Aan het begin van de twintigste eeuw zijn de meeste fabrieken verdwenen.

'Dit betekende niet het einde van de productie van Nederlandse tegels. Door de populariteit van tegels met Jugendstilmotieven is er

een opleving geweest. Dat is te zien aan bijvoorbeeld de gelegenheidstegels in reliëf, gemaakt door De Porceleyne Fles uit Delft. Daar kwamen ook de tableaus van kruiswegstaties voor kerken vandaan. De firma Rosenberg uit Den Haag maakte onder andere gelegenheidstableaus, zoals voor het station in Groningen. Een andere toepassing was de decoratieve winkelbetegeling uit de periode tussen 1920 en 1940. We hebben hier bijvoorbeeld een complete slagerij inrichting, maar ook tableaus uit de De Gruyterwinkels over het bereiden van boter of het drinken van thee. Betegeling had een hygiënische functie, maar oogde ook chic en decoratief.'

Dynamische kunst

Momenteel is er in het museum een expositie over molens op tegels te zien, dit naar aanleiding van het Jaar van de Molen. De tegel wordt ook als kunstvorm gebruikt. 'Ieder jaar hebben we een expositie van een kunstenaar en proberen we wat aan te kopen. Dat is bijvoorbeeld gebeurd bij een tegel van Karel Appel. Appel wilde kleuren gebruiken die niet standaard waren, fel rood en geel. Ze zijn speciaal voor hem gemaakt door De Porceleyne Fles. Er hangt ook werk van Escher en andere, nog meer recente, kunstenaars. De tegel past zich aan en is daarom van alle tijden!' ■

Meer informatie: www.nederlandstegelmuseum.nl

Tatoeage: taal, teken & trend

Collectie Schiffmacher

Om drie uur op Goede vrijdag, volgens gelovigen het tijdstip waarop Christus aan het kruis gehangen werd, tatoeëerde Henk Schiffmacher een kruis op de onderarm van Arie Boomsma, presentator bij de EO. Hiermee opende hij de tentoonstelling 'Tatoeage: Taal, teken & trend' in het Limburgs Museum.

Tatoeage taal teken & trend is het derde deel uit de het project Cultuurlab, een samenwerkingsverband van de leerstoel Etnologie van de Universiteit van Amsterdam, het Meertens Instituut en het Limburgs Museum in Venlo. Doel is de onderzoeksresultaten van studenten aan een groot publiek te tonen. In Cultuurlab drie staan de resultaten centraal van onderzoek naar tatoeage en de collectie van Henk Schiffmacher. In 2006 beëindigden zes studenten hun onderzoek naar westerse tatoeages. Eén van de deelnemers, Fleur Poots, vertelt: 'Aantrekkelijk aan het Cultuurlab was dat de resulta-

De collectie van Henk Schiffmacher stond centraal bij het onderzoek naar tatoeage.

ten gebruikt zouden worden voor een tentoonstelling.' Het presenteren gebeurt op een experimentele wijze. Hoogleraar Gerard Rooijackers: 'Het Cultuurlab is in feite een laboratorium zoals de bètawetenschappen dat kennen, maar dan voor cultuurwetenschappers'.

In dit geval is het museum experimenteerterruimte. 'De studenten experimenteren met 'verteltechnieken' om hun onderzoek aan een breed publiek te verduidelijken'. De invalshoek is niet een presentatie met 'safe stories', maar één die de 'cultuur op het niveau van

de engel aansnijdt'. Met de 'angel' bedoelt Rooijackers dat op de tentoonstelling te zien is dat 'cultuur ook minder vrijblijvende aspecten heeft'. De makers van de tentoonstelling zoeken de grenzen van het museaal presenteren op, bijvoorbeeld met de tatoe-sessie van EO-presentator Boomsma precies om drie uur op Goede vrijdag.

Onderzoek

'Met tatoeage zelf heb ik niet zoveel, maar wel met de cultuur van het dagelijks leven.' Fleur Poots met Foske Rozeboom, de samenstellers van de tentoonstelling, zijn beiden geen tatoefans, maar zijn door het onderzoek wel enthousiast geworden voor het onderwerp. 'Daar zijn zoveel verhalen over te vertellen.' Zij en de andere studenten wilden onderzoek doen in de collectie van Henk Schiffmacher. Een gigantische collectie van getatoeëerde huid op sterk water, een tatoeshopinterieur tot een omvangrijke bibliotheek met

Henk Schiffmacher tatoeëert een kruis op de onderarm van Arie Boomsma, presentator van de EO.

Tekst

Piet de Boer

Foto's:

Limburgs Museum

foto's en business kaartjes van shops en artiesten. De studenten namen contact op met de tatoeage-koning om de collectie te bekijken. Schiffmacher vertelde honderduit over zijn verzameling, de geschiedenis van het tatoeëren en vele anekdotes. 'Maar zijn collectie hadden we toen nog niet gezien', lachen de samenstellers. Ze besloten deze even te laten liggen en eerst zelf onderzoek te doen. Dit resulteerde in onderzoeksverslagen naar de geschiedenis van de tatoeage in het algemeen, maar ook naar zeemanstatoeages, kamptatoeages, berbertatoeages en getatoeëerde vrouwen als kermisattractie.

Verdwijnend Berbererfgoed

Fleur Poots onderzocht de Berbertatoeages als onderdeel van een zoektocht naar spijtoptanten. Via laserstudios, 'in bijna elke plaats zijn er wel een paar te vinden', verzamelde Fleur fotomateriaal. De streepjes op kin en voorhoofd, maar ook minder in het oog sprin-

gende versieringen op de borst, enkels en handen worden in deze tijd massaal verwijderd. Sommige laserklinieken hebben bijna uitsluitend Berberse vrouwen uit Marokko tot hun klantenkring. Dat vrouwen de traditionele versiering laten weghalen, heeft volgens Poots te maken met het strikter opvolgen van de islamitische leefregels zoals die vastgelegd zijn in de *hadith*. Niet in de *koran* benadrukt ze. In de *koran* staat niks over tatoeages. In de *hadith* echter, een geschrift met islamitische leefregels, worden tatoeages streng verboden. De wil om de regels beter na te leven, leidt tot een groeiende vraag om deze te verwijderen. In de *hadith* staat dat als vrouwen met tatoeage in de islamitische hemel komen, de tatoeages eraf gebrand worden met vuur. Het is duivelswerk. Volgens Poots speelt toegenomen geletterdheid ook een rol. De Berber vrouwen konden vaak niet lezen. Pas toen ze in de steden gingen wonen of naar West-Europa kwamen, konden ze toegang krijgen tot deze kennis van de leefregels en besloten hun traditionele tatoeages te verwijderen. Tenslotte zijn de mogelijkheden om tatoeages weg te halen verbeterd. Al blijft het een langdurige, pijnlijke en dure procedure.

Bij andere spijtoptanten was het lastiger een beeld te krijgen van de redenen waarom de tatoeage weg moet. Dat liep uiteen van slachtoffers van lover-boys tot meisjes die het hippe modeartikel na een zomer weer zat zijn en daarom de tatoe weg laten halen. Tatoeage is nu vaak een 'commodity'. Dat hoor je ook van de mensen in tatoeageshops. De mensen komen binnen en zeggen: 'nou doe die maar'. Er wordt niet goed over nagedacht en heeft weinig betekenis. Schiffmacher denkt daar anders over: 'Een tatoeage is een leesbare taal, je laat er mee zien hoe je in het leven staat, wie en wat je bent'. Volgens hem helpen tatoeages ook om sterker in het leven te staan: 'Ik zou bijvoorbeeld graag iemand tatoeëren met een maatschappelijke faalangst, iemand die doodsbang is om een café binnen te stappen. Drie tatoeages, gebroken neus, litteken er bij, nou dan voel je je een stuk beter in een café', zegt Schiffmacher in de *Limburger* van 7 april naar aanleiding van de tentoonstelling.

Religieuze tatoes

Wat Fleur Poots zelf het meeste aantrok van de voorwerpen die op de tentoonstelling hangen, waren de religieuze tatoeages. In het onderzoeksprogramma was daar geen aandacht aan besteed. De religieuze tatoeages waren een idee van Schiffmacher. Ze kwamen bijna toevallig bovendrijven, doordat de tentoonstelling op Goede vrijdag werd geopend.

Poots is onder de indruk van de afbeeldingen: 'Mooie dingen en schitterende vormpjes'. Er zijn bijvoorbeeld een paar Koptische stempeltjes te zien, maar ook sensationele zaken als een steunkus-sentje uit Jeruzalem waar volgens de overlevering een Russische tsaar op steunde, toen zijn tatoeage werd gezet. Maar er zijn ook voorbeelden van laat-middeleeuwse tatoeages uit bedevaartplaatsen als Betlehem en het Italiaanse Loreto, waar engelen het huis

Een kintatoeage van een Berbervrouw.

van Maria neergezet zouden hebben. De pelgrims lieten zich tatoeëren met afbeeldingen die leken op de metalen bedevaartinsignes en dat terwijl ook teksten in de bijbel het tatoeëren of prikschilderen verbieden. Op het affiche bij de expo is ook voor een religieuze tatoe gekozen geprikt op de rug van een vrouw. 'Do unto others as you would that they should do unto you' staat er boven een scène van het laatste avondmaal naar het Milanese fresco van Leonardo Da Vinci uit 1495-97. Met vette letters wordt de onder-

Berber vrouwen in Nederland laten massaal hun tatoeages weghalen, omdat dat niet bij de islamitische leefregels past.

zijde van de afbeelding afgesloten met 'Love One Another'. Schiffmacher zelf heeft ook wel wat met religie en tatoeage, maar de ontwikkelingen op tatoeagegebied vindt hij in Nederland weinig 'devoot'. Het niveau laat te wensen over zegt hij. 'Dat komt door al die dameskappertjes die het erbij doen. Er is een enorme wild-groei, er zijn in Nederland inmiddels zo'n 1.500 shops.' Hij zou wel een tijdje in Santiago de Compostella willen werken en bedevaartgangers tatoeëren. Religieuze tatoeages moeten dat worden net zo als ten tijde van de kruisvaarders. Insignes, heiligen, Sint Joris en de draak, dat soort zaken.

Sprokkelen

Toen het onderzoek klaar was, vroegen Foske Rozeboom en Fleur Poots Schiffmacher om voorwerpen en illustraties uit zijn collectie voor de expositie. Dat werkte. 'De voorwerpen druppelden binnen', zegt Poots. Ze hebben daarbij veel steun gehad van kunsthistoricus en collectiebeheerder Almar Seinen. 'Hij hielp ons de weg vinden in dat deel van de collectie Schiffmacher dat opgeslagen ligt in zijn kelder. Kasten vol boeken met knipsels, foto's en voorbeeldplaten van tatoeages uit allerlei tatoewinkels, waar wij vrij in konden spitten. We hebben daaruit scans kunnen maken en delen simpelweg gekopieerd. Een plakboek is namelijk niet zo eenvoudig ten toon te

De collectie Schiffmacher bestaat uit vele meters plakboeken met tatoeage voorbeelden uit de hele wereld.

stellen. Het blijft problematisch dat de collectie niet of nauwelijks ontsloten is. Er is geen catalogus. Bovendien zit veel informatie in het hoofd van de verzamelaar. De collectie Schiffmacher is Schiffmacher', zegt Fleur. Zonder hem zit er weinig verband in, is heel divers en schiet alle kanten op. Goede ontsluiting zou zeer wenselijk zijn. Ook Almar Seinen beaamt dat. 'Er zit nog een enorme bron in die berg papier, maar die moet nog ontsloten worden'.

Toch bleken er ook gaten in de collectie te zitten. Het onderdeel kamptatoeages was moeilijk aanschouwelijk te maken met voorwerpen uit de collectie. Daar vind je weinig van in de verzameling Schiffmacher. Met bruiklenen is dat gat opgevuld. Er is een tatoeage uit Dachau op de expositie. Met die aandacht voor kamptatoeages, maar ook voor de Marokkaanse vrouwentatoes is het toch een bijzondere tatoeagetentoonstelling geworden. Daarmee is het gelukkig nu eens niet een tentoonstelling 'over tatoeages, criminelen, motorbendes en hoeren,' zegt Seinen tevreden. En daarmee is *Tatoeage: taal, teken & trend* met zijn 'zwarte bladzijden' een goede aanvulling op het vaak eenzijdige verhaal dat over tatoeages verteld wordt. ■

Meer informatie: www.limburgsmuseum.nl

Alledaagse dingen

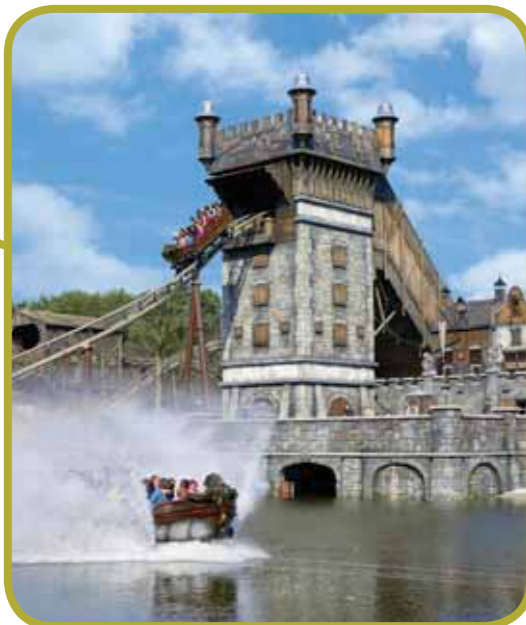
Tekst Ineke Strouken

De Vliegende Hollander

Op vaderdag opende Wubbo Ockels, de eerste Nederlandse ruimtevaarder, de nieuwste attractie van de Efteling: De Vliegende Hollander. Daarbij sprak hij, net als Kapitein Van der Decken, de woorden: 'Storm of geen storm, Pasen of geen Pasen, ik zal varen....'.

De Vliegende Hollander is een bekend Nederlands sprookje. Het VOC schip van kapitein Van der Decken veranderde, doordat hij op Pasen uitvoer, in een mysterieus spookschip, dat gedoemd was om voor eeuwig de zeven wereldzeeën te bevaren.

www.efteling.com

Altijd prijs!

Eind negentiende eeuw werd kermis populair bij kunstenaars. Door de uitvinding van de stoomcarroussel veranderde de ouderwetse kermis in een moderne meer technische beleving met stoom en elektrisch aangedreven attracties, een feestelijke, drukke, lawaaierige wereld van licht en kleur. In Singer Laren kunt u deze zomer de topstukken onder de kermis schilderijen bewonderen, zoals Kermis in Parijs van Gerard Hordijk uit de collectie Meentwijk.

De tentoonstelling 'Altijd prijs!' is tot en 2 september te bezoeken in Singer Laren, Oude Drift 1 in Laren (035-5393939 en www.singerlaren.nl).

Streekdrachten

In *Het Streekdrachtenboek* stappen Adriana Brunsting en Hanneke van Zuthem af van de traditionele geografische indeling. In zeven thema's behandelen ze de geschiedenis van de streekdrachten vanaf de achttiende eeuw tot nu. Op elke twee pagina's staat een kledingstuk of een afbeelding van mensen in klederdracht met een toelichting. Het boek geeft veel inzicht in de kleurrijke historische ontwikkeling van streekdrachten in Nederland.

Adriana Brunsting en Hanneke van Zuthem, Het Streekdrachtenboek, uitgeverij Waanders (Zwolle 2006).

Tribale kunst

Tribale kunst, ook wel etnografische kunst genoemd, betreft traditionele, niet-westerse kunst van wat vroeger wel primitieve volkeren werden genoemd. Het gaat om fraai vormgegeven objecten die in het dagelijks leven gebruikt werden: gedecoreerde lepels, messen, kammen, maskers en beeldjes van goden. Deze prachtige kunstvoorwerpen worden ook in Nederland steeds meer verzameld, vaak als toeristisch souvenir. Judith Miller schreef een overzichtswerk, waarin alle werelddelen aan bod komen.

Judith Miller, Tribale kunst. Etnografische kunst uit de hele wereld (Arnhem 2007).

Rouw met een randje

Tijdens de zomermaanden is er in museum Betje Wolff een tentoonstelling over oude gebruiken rond overlijden en begraven, toegespitst op de Beemster en omgeving. De diverse stijlkamers zijn ingericht met voorwerpen en materialen die hiermee te maken hebben. Er wordt onder andere een rouwseries tentoongesteld, evenals rouwkleeding en linnengoed dat ten tijde van overlijden en begraven werd gebruikt. Bijzonder zijn de sieraden, die van of met het haar van de overledene zijn gemaakt en de 'haarschilderijtjes'.

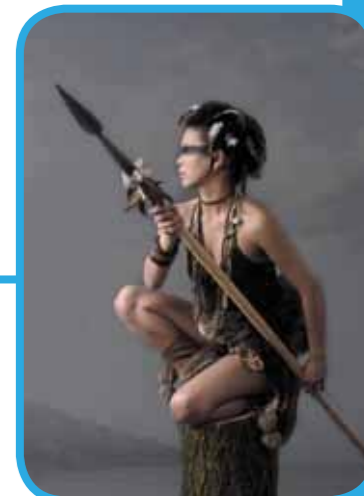

De tentoonstelling is tot 1 oktober te zien in Museum Betje Wolff, Middenweg 178, Middenbeemster (0299-681968).

Wapenastrologie

Op 28 juli 1227 vond ten westen van Gramsbergen de slag bij Ane plaats. Hier werden de 400 ridders van bisschop Otto II van Lippe door het landvolk van Drenthe vernietigend verslagen. Een aantal van die ridders was eerder op kruistocht geweest om in het Heilige Land tegen de oprukkende Saracenen te strijden. Deze ridders werden daar geconfronteerd met de Arabische cultuur en wetenschap. Waarschijnlijk maakten zij ook kennis met de Arabische wapenastrologie. Wapenastrologie is astrologie die niet gebaseerd is op sterrenbeelden, maar op gevechtswapens.

Tot en met 11 augustus is in Historisch Cultureel Infocentrum Vechtdal, Meiboornplein 4 in Gramsbergen de tentoonstelling te bezoeken over wapenastrologie. Bij de tentoonstelling hoort ook een boekje van Girbe Buist en Henk Boudewijns.

Vereniging Het Museum in Winterswijk

Hoewel de naam anders doet vermoeden is 'Vereniging Het Museum' een cultuurhistorische vereniging met algemene doelen op het gebied van de lokale geschiedenis. De activiteiten van de vereniging strekken zich uit over een breed gebied.

Ontstaan van een collectie

Het was de onderwijzer G. Jansen die in de jaren twintig een aantal Winterswijkers warm kreeg voor het idee van een plaatselijk museum. Aan zijn stuwende kracht is het te danken dat in 1929 een museumvereniging kon worden opgericht en dat de gemeente Winterswijk een schoollokaal, als expositieruimte voor de prille collectie, ter beschikking stelde. Jansen omschreef zijn ideeën over de museumrichting als volgt: ' 't Meest typische, waardoor Winterswijk vooral bekend is, is de geologische gesteldheid van den bodem. Alles wat hierop betrekking heeft [...] moet de hoofdschotel vormen. Hieromheen groeperen zich dan vooral dieren en planten, waarvan veel zeldzaam is [...].' Tegelijkertijd deed hij echter een beroep op de mensen, om de natuur in stand te houden en geen vogels te doden voor het museum. Jansen zou in de geschiedenis voortleven als een pionier die Winterswijk een museum bezorgde én een museumvereniging. Momenteel heeft de vereniging ruim zevenhonderd leden.

In 1977 vond de collectie haar huidige domicilie in Museum Freriks. Hoewel het beheer van de collectie vanaf de oprichting een centrale plaats in de taakstelling van de vereniging heeft ingenomen, richtte de vereniging zich ook op andere zaken die gerelateerd zijn aan de beoefening van de oudheidkunde. In dit kader moet vooral genoemd worden de bemoeienis met de zorg voor monumenten, de activiteiten op het gebied van archeologie en het uitgeven van publicaties over lokale en streekhistorische onderwerpen.

Wat een verschil met vroeger

Elk jaar organiseert de vereniging een aantal exposities. Voor deze zomer is het thema: 'Wat een verschil. Ontdek hoe het vroeger was.' Het Museum wil de jeugd interesseren voor een bezoekje aan het museum. Het blijkt dat veel jeugdige bezoekers zich nauwelijks kunnen voorstellen hoe hun voorouders leefden en welke voorwerpen zij gebruikten. Vereniging Het Museum toont naast de oude gebruiksvoorwerpen de hedendaagse tegenhangers. Men wil

op deze wijze de jeugd de verschillen laten ontdekken. Er is gekozen voor een aantal thema's in en om de woning, zoals de keuken, de waskamer, geluids- en beelddragers, gereedschap, verlichting en school. Zo bevat het museum een volledig ingerichte keuken van rond 1900. In het vertrek naast deze keuken staan vitrines met bijvoorbeeld de ontwikkeling van de garde, via de mixer naar de keukenmachine. Even zo: van speeldoois tot I-pod, van telefoon en houten camera tot mobieltje en van blaker tot LED-verlichting. De historische voorwerpen worden op deze manier in een begrijpelijk verband geplaatst. Voor de uitleg is nauwelijks tekst gebruikt; de oude en nieuwe producten presenteren zich zelf.

In de waskamer is te zien hoe men vroeger een hele dag bezig was

met de was. Eerst werd de was gekookt op een fornuis of een gasstel, daarna ging de was in een teil met wasbord waar met een harde borstel de ergste vlekken uit het wasgoed werden verwijderd. Daarna ging de was in de wasmachine met houten kuip, vervolgens door een wringer en daarna door de mangel. En dit alles met handbediening. De huidige wasmachine en wasdroger maken het leven wel heel gemakkelijk. Een kind kan nu de was doen! ■

De tentoonstelling 'Wat een verschil' is tot en met 9 september te zien in Museum Freriks, Groenloseweg 86, Winterswijk (0543-533533).

Meer informatie: www.vereniginghetmuseum.nl

Gouden jubileum Stichts-Hollandse Historische Vereniging

Tekst: De Stichts-Hollandse Historische Vereniging (SHHV) bestaat in 2007 vijftig jaar. De vereniging met de hoofdzetel in Woerden onderzoekt en publiceert over de geschiedenis van de stad Woerden, maar ook over de dorpen in de omgeving. Hoe heeft de vereniging zich ontwikkeld van een vriendenclub tot een historische organisatie met ruim 600 leden?

Piet de Boer

Foto's:

SHHV

De SHHV is een grote historische vereniging op de grens van Holland en Utrecht. De helft van de leden komt uit Woerden, de hoofdplaats binnen het werkgebied van de SHHV. Lex Albers, sinds een half jaar voorzitter, vertelt over zijn historische interesse, het jubileum en de geschiedenis van de vereniging. Albers is zelf geïnteresseerd in 'periodes uit de geschiedenis waar nog weinig over bekend is'. Bijvoorbeeld de periode van de vierde tot de tiende eeuw, toen de Romeinen vertrokken waren en groei van de stad rond het kasteel van Godfried van Rhenen (twaalfde eeuw) nog beginnen moest. Over die periode is bijna niets bekend, terwijl er toen wel mensen woonden. Maar hij geeft toe dat de Romeinse

geschiedenis van de stad ook niet te versmaden is. 'Toen hier dat Romeinse schip opgegraven werd, stond ik er met mijn neus bovenop.'

Natuurvrienden

Albers is al langere tijd bestuurslid bij de SHHV en schetst kort de voorgeschiedenis. Aanvankelijk was er een natuurvriendenclub met tieners in de leeftijd van twaalf tot vijftien jaar in Woerden. Die vereniging, geleid door een leraar en iemand van de gemeente, organiseerde excursies en lezingen over de natuur. Tijdens die uitstapjes en voordrachten kwamen ze als vanzelfsprekend ook in aanraking met de geschiedenis en de cultuurhistorie van stad en streek. Onder andere met de vele kastelen. Een aantal van deze natuurvrienden vond dat zo interessant dat ze zelf op onderzoek uitgingen. Nu niet in de natuur, maar in het (streek)archief. Dat was in de tweede helft van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Op een heel natuurlijke wijze groeide, volgens Albers, uit de natuurvriendenclub een historische vereniging. De jongeren riepen de hulp in van een paar volwassenen en eind 1957 werd de voorloper van de SHHV opgericht met in totaal twaalf leden: de Historische Vereniging voor Woerden en Omgeving was een feit.

Ledengroei

Een paar jaar later, in 1961, kreeg de vereniging de wind in de zeilen door acties tegen het dempen van de Oude Rijn in Woerden. De bevolking was tegen en de acties van de historische vereniging, om het dempen te voorkomen, werden opgemerkt. Het ledental nam toen sterk toe tot ongeveer honderd. Om de omliggende plaatsen ook een duidelijker plek te geven binnen de vereniging werd eind jaren zestig de naam veranderd in Stichts-Hollandse Historische Vereniging. Geografisch bakende men de historische interesse af tot alle plaatsen die behoorden tot het oude waterschap van Woerden.

De ledengroei resulteerde ook in een heroriëntatie qua activiteiten. Het tekende een verandering in het karakter van de historische

vereniging. 'Je kreeg twee groepen binnen de vereniging'. De actieve leden die onderzoek doen, functies bekleden en allerlei organisatorisch werk verrichten en een grote groep die 'wel belangstelling heeft, maar er niet actief mee bezig is'. De vereniging begon daarom met het uitgeven van eigen publicaties. Inmiddels is het fonds uitgegroeid tot ruim dertig boeken. Voor het jubileumjaar staat er ook een bijzondere uitgave op het programma: de kadastrale atlas van 1832. Met registers op alle grondeigenaren, maar ook op de bewoners. Veel uitzoekwerk dat door vrijwilligers binnen de vereniging verricht is.

De Stichts-Hollandse Historische Vereniging is voortgekomen uit een jeugdnatuurclub.

Elke maand heeft de vereniging een activiteit. Om de ruim zeshonderd leden daarover te informeren verschijnt er maandelijks een nieuwsbrief. Is dat niet te veel werk? Schrijven vindt Albers, die ook redacteur is, geen zware klus. En de helft van de leden kan de nieuwsbrief ontvangen per mail. Dat scheelt veel werk. De rest van de SHHV-leden ontvangen de nieuwsbrief in de brievenbus. Daarnaast geeft de vereniging ook nog een kwartaalblad uit met historische artikelen, waarin de resultaten van historisch onderzoek worden gepresenteerd.

Woerden

Onderzoek en publicaties concentreerden zich aanvankelijk rond de stad Woerden. Een interessante plaats, omdat die zich in het verleden op de grens van het bisdom Utrecht en graafschap Holland bevond en daardoor voortdurend inzet was van de strijd tussen beide. 'Woerden was aanvankelijk een soort vooruitgeschoven post binnen het bisdom Utrecht'. Later in de dertiende eeuw werd Woerden ingelijfd bij Holland. In de eeuw daarna ontwikkelde Woerden zich langzaam tot stad en kreeg in 1372 stadsrechten. Vrij laat dus, zegt Albers. De stad is door zijn strategische ligging vaak middelpunt geweest van strijd. In 1989 is Woerden

door gemeentelijke herindelingen tenslotte weer bij Utrecht gekomen. Voor het eerst 'zonder veel gedoe', lacht Albers.

Die ligging 'op de grens' is belangrijk voor de vereniging. 'We profileren ons als historische vereniging doordat we actief willen zijn in dat grensgebied tussen Zuid-Holland en Utrecht en dat is ook het leuke', vindt Albers. De verenigingsgrenzen komen voort uit de waterschapsgrenzen. Alle (voormalige) dorpen en steden daarbinnen gelegen vallen onder het werkgebied. Dat zijn: Bodegraven, Driebruggen, Harmelen, Kamerik, Linschoten, Montfoort, Oudewater, Snelrewaard, Willeskop, Woerden en Zegveld.

Praktisch geeft dat wel eens onduidelijkheid. 'We hebben behoefte aan informatie van zowel het Erfgoedhuis in Utrecht als in Zuid-Holland. Aanvankelijk werd door het Erfgoedhuis van Zuid-Holland gezegd dat we geen inloggegevens konden krijgen, omdat Woerden bij Utrecht hoorde. 'Toen zei ik: 'ja, maar onze vereniging kenmerkt zich nou juist doordat we in dat grensgebied zitten.' Toen kregen we natuurlijk wel de gegevens.'

Jubileum

De jubileumactiviteiten bij het vijftigjarig bestaan zijn ook toegesneden op dit werkgebied. Dit jaar vindt in elke plaats een lezing plaats over de plaatselijke geschiedenis. De vereniging komt dus met de plaatselijke historie naar de mensen toe. Er is bij dit jubileum ook bewust gekozen om niet één dag in één plaats te organiseren, maar steeds andere groepen en belangstellenden aan te spreken, verspreid door het jaar. Zo is er elke maand een historische film van prehistorie tot het begin van de twintigste eeuw. Dat was aanvankelijk een gok, want filmvoorstellingen voor leden had de vereniging niet eerder op het programma staan. Het jubileum was daarvoor een goede aanleiding. Het bestuur besloot drie maanden te programmeren in de plaatselijke bioscoop en dan te kijken of er mee doorgedaan kon worden. Het bleek een groot succes. 'Daar gaan we dus mee verder', zegt Lex Albers. Bovendien worden er in het jubileumjaar een aantal grote excursies georganiseerd en staan er verder nog een film over Woerden tot 1372 en een tentoonstelling over de geschiedenis van Woerden op het programma.

Opgraving van een Romeins schip in Woerden.

Toekomst

Albers ziet de toekomst van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging dan ook rooskleurig in. De vereniging kan rekenen op veertig à vijftig leden per activiteit, maar je ziet dat met name als het over de lokale geschiedenis gaat het aantal verdubbelt. Ook de Romeinse geschiedenis trekt veel mensen met name in Woerden. De historische vereniging is niet alleen bezig met de 'oude' geschiedenis, maar speelt ook in op de actualiteit. Toen het nieuwe Groene Boekje in 2005 verscheen en de discussies losbarstten over spellingskwesaties was dat voor de SHHV aanleiding om een lezing te organiseren over de geschiedenis van de Nederlandse taal. Albers wist Hans Bennis van het Meertens Instituut te strikken voor

een lezing over taalgeschiedenis van de eerste Statenvertaling van de bijbel tot het laatste Groene Boekje. Bennis liet zien dat ook taal voortdurend verandert en aangepast wordt. 'Hun hebben' is over veertig jaar gewoon Nederlands, prikkelde Bennis de zaai. Met zo'n lezing sluit je aan bij de actualiteit, zegt Albers. De ideeën voor onderwerpen en sprekers komen ook steeds vaker van de leden zelf. Die komen met suggesties. Door aan te sluiten bij actuele vragen en de eigen leden de ruimte te geven ideeën te opperen, kun je mensen blijvend interesseren voor de activiteiten. ■

Meer informatie: www.shhv.info

Verhalen over de natuur

Verslag van de studiedag van Stichting Veldwerk Nederland

Begin dit jaar bestond de Stichting Veldwerk Nederland 25 jaar. Dit werd gevierd met een studiedag en met de presentatie van een boek over de cultuurgeschiedenis van de jeneverbes.

De Stichting Veldwerk Nederland werd, gestimuleerd door het toenmalige ministerie van CRM, in 1982 opgericht. De initiatiefnemers waren IVN, NVON en KNAG: twee natuurorganisaties en de landelijke koepel van de geografen in Nederland. Door middel van veldstudiecentra wilde men bevorderen dat de veldstudie een plaats zou krijgen in de lesprogramma's van aardrijkskunde en biologie. Leerlingen werden gestimuleerd de natuur in de eigen omgeving te ontdekken.

Inmiddels bestaat de Stichting Veldwerk 25 jaar. In die afgelopen jaren werd een reeks aan educatieve programma's ontwikkeld. De stichting organiseert ook trainingen, bedrijfsuitjes, schoolreizen en schoolkampen en heeft daar verschillende locaties voor in gebruik. In zekere zin kan gezegd worden dat het werk van de Stichting Veldwerk alleen maar belangrijker is geworden. Steeds meer kinderen groeien op in de stad en hebben daarom nog maar weinig contact met de natuur. Sommigen nemen zelfs het woord 'vervreemding' in de mond. Het waren met name de directeur van Stichting Veldwerk Nederland René Munsters en journalist Michiel Bussink die een pleidooi hielden om de natuur met nieuwe ogen te leren bekijken. Ikzelf was gevraagd om namens het Nederlands Centrum voor Volkscultuur kort in te gaan op het thema volkscultuur en natuur. De dag was inhoudelijk voorbereid door Jan van Ginkel, die zelf inmiddels 25 jaar aan de stichting verbonden is en dus ook een feestje te vieren had.

Terug op de agenda

Volgens Veldwerk Nederland directeur René Munsters is natuur weer helemaal terug op de (politieke) agenda. Aanleiding is het geruchtmakende documentaire van de voormalige Amerikaanse vice-president Al Gore, waardoor het besef is gegroeid dat wij

onverstandig met de natuur omgaan. Volgens Munsters zijn we onderdeel van de natuur, die voor ons van levensbelang is. We moeten onze kinderen daarom weer leren omgaan met de natuur. Dat is de precies de achtergrond en bedoeling van natuureducatie.

Hoe vervreemd wij tegenwoordig van de natuur zijn geraakt, bleek uit een kleine rondvraag van journalist Michiel Bussink. Op zijn vraag (aan toch een zaal vol met natuurminnaars) of nog weleens iemand wilde planten uit de natuur at, stak bijna niemand zijn hand op. Alleen bramen worden nog intensief geplukt en gegeten. Maar paddestoelen bijvoorbeeld, durft bijna niemand meer te eten. Nieuwe Nederlanders lijken overigens minder vervreemd van hun natuurlijke omgeving.

Wij moeten onze kinderen weer leren omgaan met de natuur.

Volgens Bussink is het eten van planten de meest intieme manier van natuurbeleving. Hij schreef er een boek over, getiteld *Lekker landschap*. Bordjes in het bos met 'verboden toegang' of 'verboden zich buiten de paden te begeven' vindt hij een *gotspe*. Die paar mensen die op deze manier van de natuur willen genieten zijn veel minder gevaarlijk voor de natuur dan bijvoorbeeld de bio-industrie. Om verdere vervreemding van de natuur te voorkomen, moeten we weer gewoon 'de paden op de lanen uit'. Dat je daarbij soms ook een klein risico loopt, moeten we maar voor lief nemen. Bussink doelde daarbij op gezellige beestjes als teken, die zomaar uit de lucht kunnen komen vallen en de ziekte van Lyme veroorzaken. De vossenlintworm kan zelfs dodelijk zijn. Maar ook dat hoort bij de natuur.

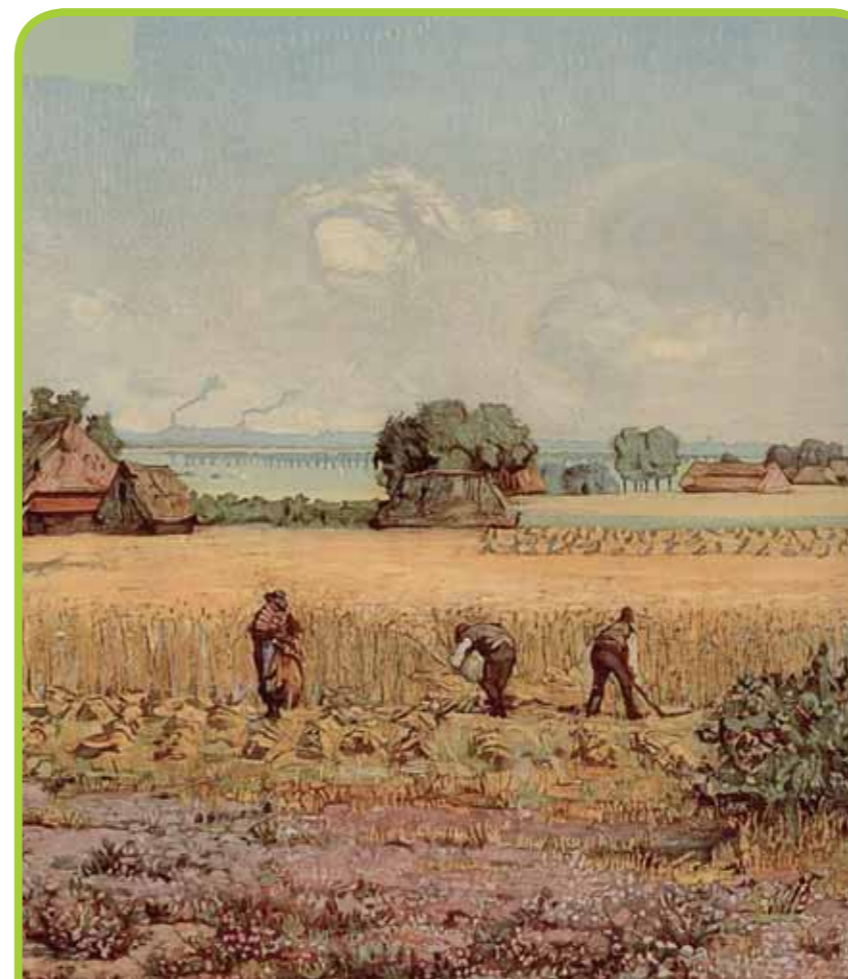
Tekst en foto's:

Albert van der Zeijden

Donkere kanten

Natuur is goed, per definitie bijna. Het lijkt net volkscultuur, waar vaak ook met nostalgie en met weemoed op wordt teruggekeken. De zorg voor de natuur en de zorg voor de volkscultuur ontstond in de zelfde tijd: aan het eind van de negentiende eeuw, toen de opkomende industrialisatie en verstedelijking steeds meer ervaren werd als een bedreiging voor de natuur én voor de traditionele volkscultuur. In 2005 bestond de Vereniging Natuurmonumenten

Het binnenhalen van de oogst op het Drentse platteland.

honderd jaar. Honderd jaar geleden begonnen ook mensen zich in te zetten voor het behoud van de Nederlandse volkscultuur. Vaak ging het om dezelfde mensen, bijvoorbeeld iemand als D.J. van der Ven, die zich zowel voor Heemschut als voor de volkscultuurzorg inzette en daar aanstekelijke boeken over schreef. De bekende volkskundige Jos. Schrijnen omschreef de volkscultuur ooit als een teer en gevoelig plantje, 'dat bij de geringste aanraking de blaadjes dichtplooit'.

In mijn korte voordracht ging ik in op de volksculturele aspecten van het landschap, waarbij ik ook uitgebreid stilstond bij de donkere kanten van de natuur. Tot ver in onze tijd bood de natuur niet alleen bescherming en voeding, bijvoorbeeld in de vorm van een kruidentuintje. De natuur kon ook bedreigend zijn. Het meest erge wat je kon overkomen was een misoogst. In een tijd dat er nog nauwelijks mogelijkheden van voedselconservering waren (laat staan dat je voedingsmiddelen van over de grens kon laten komen) kon een misoogst grote gevolgen hebben, in het uiterste geval hongersnood. De wisselvalligheden van de natuur waren een reëel ervaringsfeit uit het dagelijks leven. Ook blikseminslag was een reële bedreiging. De mens was in hoge mate afhankelijk van de natuur, *for better or for worse*.

In deze context werd aan de natuur een magische betekenis toegerekend. Misoogsten werden bijvoorbeeld vaak toegeschreven aan het kwade werk van heksen, meestal oude vrouwtjes aan de zelfkant van de gemeenschap. Magische bezweringen konden ook een positieve rol vervullen. Een bekende voorzorgsmaatregel tegen blikseminslag was bijvoorbeeld huislook. *En passant* zou huislook de bewoners ook behoeden voor kiespijn. Huislook was een veelgebruikt geneeskrachtig kruid waarvan het sap goed werkte tegen bijvoorbeeld aambeien. Van de bladeren gekookte thee zou borstslim opwekken en je dus van dit kwaaltje afhelpen. Het was van levensbelang dat je de natuur goed kende. De *plantlore*, de kennis van planten en kruiden, was onmisbaar. Het was heel belangrijk dat je wist welke planten eetbaar waren en welke giftig. Het witte

Hunebed bij Tynaarlo
Schilderij van Willem Roelofs (1861)

sap van de paardenbloem was bijvoorbeeld giftig. Maar het blad kon je wel goed gebruiken om bijvoorbeeld thee van te trekken.

Mythisch landschap

Hoezeer het landschap werd ervaren als vol met betekenissen, blijkt uit de vele volksverhalen die over het Drentse landschap de ronde deden. Etnologen hanteren in dit verband graag de term 'mythisch landschap'. Heel bekend zijn de zogenaamde Witte Wieven, een soort spookfiguren die altijd in het wit gekleed gingen en 'snelder waren als eenige creatuuren'. Ze huisden in mythische heuveltjes waar het 'grouwelijk' zou spoken. Enkele wandelaars die in 1843 het Drentse landschap doorkruisten, noemden deze Witte Wieven 'de voortbrengselen eener ontstelde verbeeldingskracht, of tot de overblijfselen des voormaligen bijgeloofs'. De natuur had zoveel bedreiging in zich, dat mensen er wel bijgelovig van *moesten* worden! Antropologen hebben er een geleerde term voor bedacht. Behalve *landscape* is de natuur ook een *mindscape*.

Tegenwoordig is er veel veranderd. Mensen zijn niet meer zo afhankelijk van de natuur als in de negentiende eeuw nog het geval was. Tegen bliksem hebben we tegenwoordig een bliksemafleider, misoogsten komen nog wel voor, maar het betekent niet dat we daardoor honger moeten leiden. We leven in een beschermd, goed verlichte en goed begaanbare omgeving. Toch betekende dit niet het einde van de oude verhalen.

De laatste jaren beleven wij onmiskenbaar een revival van het oude volksverhaal. Oude verhalen, al dan niet in een nieuwe jas, leven nog steeds. Een tijdje terug stond er bijvoorbeeld nog een groot stuk in het *Dagblad van het Noorden* over de mythische figuren Ellert en Brammert, twee schurken die in een mythisch verleden het Drentse landschap onveilig maakten. Het Openluchtmuseum in Schoonoord ontleent er zijn naam aan. Ellert en Brammert staan als blikvangers opgesteld bij de ingang van het museum.

Niet minder populair zijn tot de dag van vandaag de Witte Wieven. Zoals Schoonoord zijn imago heeft verbonden met Ellert en Brammert, doet Lochem dat met de Witte Wieven. Uitspanning De Witte Wieven in Lochem organiseert Wittewieventochten en wittewieven-

De zorg voor natuur en volkscultuur ontstond in dezelfde tijd.

avonden – inclusief een griezelbuffet. Deze mythische figuren doen dienst als een soort *identity marker*, waaraan een streek of plaats zijn identiteit ontleent. De revival van de volksverhalen heeft alles te maken met een speurtocht naar de eigen identiteit.

Jeneverbes

Natuur en volkscultuur zijn nauw met elkaar verweven. Ook bij de Stichting Veldwerk Nederland is men zich dit terdege bewust. Illustratief is een groot project dat onlangs werd afgerond over de jeneverbes. Niet alleen is de jeneverbes onlosmakelijk verbonden met het Drentse landschap. De jeneverbes kreeg ook een plaats in de folklore. In de regio Meppen kreeg de jeneverbes, als altijd groen blijvende plant, bijvoorbeeld een plek in de palmpaas. Over deze en andere zaken is van alles te lezen in een boek van Jan van Ginkel, dat op de studiedag gepresenteerd werd: *Jeneverbes. Natuur en cultuurhistorie in verhalen, gedichten en beelden*. Natuurhistorie is ook cultuurhistorie: dat was de rode draad die de hele dag door te beluisteren viel. ■

Directeur Nederlands Centrum voor Volkscultuur kreeg circusprijs

De Gouden Chapiteausleutel wordt elk jaar uitgereikt aan iemand die zich bijzonder heeft ingezet voor het Nederlandse circus. Dit jaar is de directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Ineke Strouken, onderscheiden. Het afgelopen jaar was zij de onvermoeibare trekker van het Jaar van het Circus. De Gouden Chapiteausleutel werd uitgereikt op zaterdag 27 januari in de Stadsschouwburg in Oss.

Circus is kunst

Het hele jaar 2006 stond voor Ineke Strouken in het teken van het circus. 'Ik heb het afgelopen jaar ontzettend veel voorstellingen gezien en ben onder de indruk gekomen van het hoge artistieke niveau van het Nederlandse circus. Dat geldt net zo goed voor het klassieke circus als voor het Nouveau cirque en voor de vele jeugdcircussen die Nederland rijk is. Circus is een serieus te nemen kunstvorm.'

Ineke Strouken heeft het afgelopen jaar heel veel betekend voor het circus. Zij was de voorzitter van de Stichting Jaar van het Circus en daarmee de organisator van een breed scala aan activiteiten die bedoeld waren om het circus breed onder de aandacht te brengen. Zo was er in Utrecht een grote circusparade, in Den Haag een groot circuscongres en waren er diverse grote tentoonstellingen te zien in het hele land. Strouken voerde verder de redactie over een groot publieksboek dat verscheen: *Circus, de magie van een cirkel*, waarin zij zelf een hoofdstuk schreef over de circusvrouwen achter de schermen.

Nationale circusdag

Strouken: 'Met het Jaar van het Circus wilden wij laten zien dat circus meer is dan alleen een kunstje. Circus is een kunstvorm die op artistiek hoog niveau wordt beoefend. Verder wilden wij laten

zien dat circus een rijke geschiedenis heeft en dus behoort bij het Nederlandse culturele erfgoed.' Heeft het Jaar opgebracht wat gehoopt werd? 'Ik denk het wel. Circus heeft nog nooit zo erg in de belangstelling gestaan als nu. Heel verheugend is ook dat in Rotterdam en Tilburg op HBO niveau circusopleidingen zijn gestart. Dat geeft hoop voor de toekomst: een circus kan niet zonder nieuwe aanwas. Eigenlijk zou het Jaar van het Circus nog een jaar langer moeten duren. Er is heel veel kennis opgedaan die nu gebruikt kan worden. Wat ik ook belangrijk vind is dat de verschillende soorten van circus elkaar hebben leren kennen en samenwerken. Er is een breed circusoverleg gestart waarin het klassieke circus samenwerkt met het jeugdcircus en het nieuwe circus om samen circus te promoten en op de culturele kaart te zetten. Eigenlijk zou er één keer per jaar een Nationale Circusdag gehouden moeten worden, waaraan alle circussen meedoen, net zoals tijdens de grote circusparade in Utrecht.' ■

Een jaar lang Volkscultuur Magazine voor maar € 20,- !

Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op het gebied van volkscultuur en immaterieel erfgoed? Neem dan een abonnement op Volkscultuur Magazine.

Word nu abonnee en ontvang een welkomstgeschenk cadeau.

Stuur onderstaande bon naar: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht (tel: 020-2760244, email: ncv@volkscultuur.nl).

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op Volkscultuur Magazine.

Naam: _____

Instelling: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____

Email: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Colofon

Volkscultuur Magazine
jaargang 2, nummer 1, voorjaar 2007

Volkscultuur Magazine
is een uitgave van het Nederlands Centrum
voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Donderstraat 1, 3527 JA Utrecht
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
tel: 030-2760244, fax: 030-2736111
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofredactie)
drs. Piet de Boer
dr. Albert van der Zeijden

Foto omslag: Nederlands Tegelmuseum, Otterlo

Opmaak en druk:
Roto Smeets Grafiservices, Utrecht

Volkscultuur Magazine verschijnt vier keer per
jaar. Een abonnement kost €20,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op
1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden over-
genomen en/of vermenigvuldigd zonder
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om recht-
hebbenden van copyright te achterhalen.
Mochten er personen of instanties zijn die menen
aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan
wordt hun vriendelijk verzocht contact op te
nemen met de uitgever.

ISSN 1872-5090

Nieuw boek over kerst- en nieuwjaarskaarten

Aan het eind van het jaar worden weer miljoenen kaarten met een kerst- of nieuwjaarswens verzonden. Het gebruik is vrij algemeen, net als het verzamelen van deze kaarten. Er is een grote verscheidenheid in kaarten en in afbeeldingen. Dit boek laat zien wat er aan wenskaarten bestaat. Het gaat vooral in op het verhaal achter het plaatje op de kaart. Het boek *Méér dan een wens* is rijk geïllustreerd met voorbeelden. De oudste kaart in het boek is zo'n honderd jaar oud.

Met kerst- en nieuwjaarskaarten wil men een bepaald doel bereiken. Je stuurt een boodschap uit om vrienden, bekenden en zakenrelaties geluk te wensen en om contact te houden. Voor de ontvanger zijn de kaarten van bijzondere betekenis. Je hangt ze op en na de feestdagen worden speciale kaarten bewaard als herinnering. Of men bewaart ze in een verzameling.

De auteur is Jan Tuttel, die zelf een hele grote collectie kerst- en nieuwjaarskaarten heeft. Hij heeft met dit boek een eerste verkenning willen geven van dit genre wenskaarten. Hij heeft vooral gekeken naar de afbeeldingen om vervolgens het verhaal achter het plaatje te achterhalen. Voor velen zullen de in dit boek afgebeelde kaarten een feest van herkenning bieden. Een boek om te bewaren en nog vaak ter hand te nemen.

Jan Tuttel, *Méér dan een wens, Het verhaal achter het plaatje van de kerst- en nieuwjaarskaart* (Utrecht 2006) is te bestellen door overmaking van € 18,75 op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, o.v.v. kerstkaarten.

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

tel: 030 – 276 02 44

fax: 030 – 273 61 11

ncv@volkscultuur.nl

www.volkscultuur.nl

Volkscultuur gaat over de cultuur van het leven van alledag. In een snel veranderende samenleving wordt het belang ervan alleen maar groter. Volkscultuur Magazine houdt u op de hoogte van recente trends en ontwikkelingen, bijvoorbeeld door te berichten over nieuw beleid of goede voorbeeldprojecten, maar biedt ook kennis en verdieping. Het blad is bedoeld voor iedereen die volkscultuur een warm hart toedraagt: particulieren net zo goed als organisaties, onderzoekers net zo goed als doeners.